

УДК 316.647.5

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

СВІТЛАНА ДРОЖЖИНА,

доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри правових і загальнонаукових дисциплін Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

МАРІЯ ЧЕРНИШОВА,

аспірант кафедри філософії Донецького національного університету

У роботі висвітлюється аксіологічний контекст формування толерантності в умовах усвідомлення кожною культурою унікальності власної культурної традиції й прагнення довести її "конкурентоспроможність" за умов глобалізації. Аналізуються головні риси толерантності, визначаються умови її обмеження в соціумі.

Ключові слова: толерантність, глобалізація, цінності.

Постановка проблеми. Перший рік нового тисячоліття був оголошений ЮНЕСКО роком діалогу культур [1]. Таку увагу міжнародна спільнота приділяє мирному співіснуванню культур не даремно. В умовах постійного очікування початку III світової війни, нового терористичного акту, локального конфлікту людство поставило на порядок денний питання про толерантність як єдиний спосіб запобігання світовій катастрофі.

Дослідження і публікації, у яких започатковано вирішення проблеми. Сучасні українські філософи, політологи, політичні й громадські діячі приділяють велику увагу вивченню проблем толерантності (Н. Беліцер, О. Гудима, В. Євтух, Г. Кисла, І. Котигоренко, О. Кресін, О. Майборода, В. Матвеев, Т. Пилипенко, Л. Пилипович, С. Рудик, Ю. Тищенко, М. Товт, Г. Удовенко та ін.), зокрема захисту прав національних меншин. Аксіологічний, антропологічний, носеологічний, онтологічний, праксеологічний аспекти толерантності представлені в працях І. Гасанова, В. Золотухіна, С. Капранова, Н. Круглової, В. Лекторського, М. Мчедлова, Л. Скворцова та ін. Різним видам толерантності, її функціям, формуванню та розвитку присвячені роботи А. Асмолова, С. Братченко, Л. Дробіжева, С. Дрожжиної, Д. Леонтьєва, А. Орлова, Б. Хасан, О. Шарової та ін.

Метою роботи є висвітлення ціннісного аспекту формування толерантності в сучасному суспільстві. Мета дослідження визначає такі завдання: виявити головні риси справжньої толерантності, окреслити її межі, намітити шляхи формування толерантності у фрагментованому суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Людина весь час існування ставить перед собою питання про свою суть та своє призначення на землі. "Простором", у рамках якого відбувається пошук відповіді на це питання, є певний образ світу. В. Табачковський вважає, що щось подібне відбувається з кожною культурою. Вона теж "шукає" себе безупинно. Витворюючи власний світ, вона не в змозі "замкнутися" в ньому, оскільки рано чи пізно стає учасником глобального дійства, яке влучно прокваліфіковано назвою нещодавно виданої в Німеч-

чині книжки "Танок культур". Кожна з наявних культур рано чи пізно опиняється в ситуації парадоксальній і напрочуд проблематичній: її (певної культури) людина живе немовби не в одному світі, а в багатьох "паралельних світах", що почасти перетинаються та накладаються [1].

Згадаймо слова М. Монтеня: "Бджоли перелітають з квітків на квітку для того, щоб зібрати нектар, який вони повністю перетворюють на мед; це вже більше не тим'ян або майоран. Точно так, те, що людина бере в інших, буде перетворено й переплавлено нею самою, щоб стати її власним творінням, тобто її власним судженням" [2, с. 123]. І ще про роль взаємодії представників різних культур: "Поїздки до чужих країв корисні, оскільки дають змогу вивести знання Духу цих народів та їх способу життя, а також для того, щоб відточити та відшліфувати свій розум у доторкуванні до розумів інших" [Там само, с. 14].

Отже, діалог культур, їх "танок" став сьогодні реальною й нагальною потребою для збереження мирного співіснування. Але, уживаючи поняття "діалог", В. Табачковський застерігає, що зміст його на сьогодні не виправдовує традиційно-"нормативістських" сподівань щодо такого порозуміння, унаслідок якого один із учасників діалогу ("більш розвинений") переконуює іншого. Хоча подібне має місце в житті кожної людини, взаємини між культурами значно складніші, вони не вичерпуються просвітницько-односпрямованим "впливом". Справді поживним стає тут взаємовплив: кожен із учасників діалогу залишається при своєму, але обох цей діалог сутнісно збагачує [1].

Сьогодні в умовах глобалізації жодна держава не в змозі ізолювати себе від чужих впливів. Формується глобальна культура - усесвітня система відносин, де виносять на обговорення відмінності, шукають спільні риси та співвідносять між собою різні форми життя. Але ілюзія повного подолання відчуженості може обернутися "пеклом тожсамості" (Ж. Бодріяр). Ж. Бодріяр застерігає: якщо індивідуум не стикається з Іншим, він вступає у конфлікт із самим собою. Він може втрачати підстави власної ідентичності. У зв'язку із цим "уні-

№ 3 (110) березень-квітень 2011 р.

версальній гомогенності" протиставляють взаємодію культур за принципом "гостинності" щодо Іншого [1]. Кожен народ повинен, по-перше, усвідомлювати власну культурну традицію, по-друге, доводити її "конкурентоспроможність" за умов глобалізації [1].

Перш ніж вступити в тісне спілкування з культурою іншого регіону, треба дотриматися такої герменевтичної вимоги: з'ясувати, із якими неявними настановами ми підступаємо до чужої культури, ким ми є і як ми думаємо про неї. Чужа (інша) культура - дзеркало, без якого ми не спроможні побачити самих себе.

"Процедура відбувається в декілька етапів. Потрібно: а) дізнатися, що є спільного у нас з іншою культурою...; б) відсіяти те, що очевидно не є спільним для обох культур, і описати цей "осад" усіма доступними для нас методами; в) описавши несхоже, повернутися до схожого й описати його вже з позиції несхожого...; г) спробувати на підставах і несхожого, і схожого створити цілісний портрет іншої культури, як ми бачимо її нашими очима" [1].

Якщо ігноруються ці поради, якщо в іншій культурі ми бачимо тільки відмінності, якщо до чужих цінностей ми ставимось презирливо й навіть вороже, то виникає почуття нетерпимості до іншої культури і її носіїв.

В історії людства нетерпимість була присутньою завжди, породжуючи війни, релігійні переслідування та ідеологічні протистояння. У повсякденному житті вона виражалася й виражається у фанатизмі, стереотипах, образах, а в державному масштабі - у расовій дискримінації, переслідуваннях за національною, релігійною ознакою, у порушеннях найважливіших демократичних свобод [3]. Особливо сьогодні, коли мистецтво маніпуляції масами виведено на рівень так званої високої політики, коли населення втягується в мітингові та демонстраційні натовпи, тобто призвичаюється до формально спільних (але внутрішньо конфліктних) дій, які на руку організатору мітингу чи демонстрації [4], є багато охочих привести маси народу до такого стану, коли нетерпимість перетворюється на відкритий конфлікт.

Подолати такі відносини може тільки толерантність. "Толерантність завжди залишалась універсальною загальнолюдською цінністю й основою для розбудови власне людських контактів на різних рівнях: у взаєминах між окремими особистостями, між різними за організацією соціальними групами, між народами й державами" [4].

Сучасними філософами [5] пропонується 7 своєрідних "аксіом", що характеризують необхідні та достатні умови виникнення та відтворення толерантності як найважливішої моральної цінності та поведінково-го імперативу відкритого, справді демократичного суспільства.

I аксіома. Наявність у носіїв (суб'єктів) толерантності суттєвих, тобто соціально значущих відмінностей (аксіома суттєвої інакшості).

II аксіома. Негативна або насторожувальна оцінка суб'єктами толерантності того, чим один із них відрізняється від іншого (аксіома чужості).

III аксіома. Реальна можливість придушення, відторгнення Іншого за ознаками його інакшості, а також готовність до добровільної відмови від використання цієї можливості (аксіома ненасилля).

IV аксіома. Усвідомлення суб'єктами толерантності тієї обставини, що на відчуженості, протистоянні та конфліктах доброго життя не розбудуєш (аксіома прагнення миру).

V аксіома. Пошук суб'єктами толерантності за їх відмінностями, за тим, що їх розділяє, загального простору їх життєвої ідентичності та подальше прийняття

його на добровільному підґрунті (аксіома гармонії в багатоманітті).

VI аксіома. Право суб'єктів толерантності проявляти твердість, невідступність по відношенню до тих, хто чинить необґрунтовані дії, спрямовані на деструкцію простору їх життєвої ідентичності (аксіома активної оборони).

VII аксіома. Толерантність (як і її антипод - інтолерантність) детермінована фінансово-економічними, правовими й соціокультурними факторами (аксіома несамодостатності).

Проаналізувавши подані аксіоми, звернемо увагу, що головною рисою справжньої толерантності є її активний характер. "Установка на толерантність є не стільки раціональним, скільки вольовим актом і проявляється в діях, а не в абстрактних роздумах на тему" [4].

Наступну рису формування толерантності як цінності сучасного суспільства слід сформулювати так: упровадження толерантності має носити ненасильницький характер. Розглянемо цю тезу на прикладі формування віротерпимості. Згадаймо, що цей процес триває в Європі довгі століття. Але сказати, що він завершився, ми не можемо ще й сьогодні, і яскравим показником невирішеності цієї проблеми є світове обговорення заборони носіння головних платків мусульманками у Франції, Нідерландах. На нашу думку, у світі, де десятиріччями процвітали забобони, стереотипи, нетерпимість щодо деяких національностей, до релігії тощо, оголосити сьогодні толерантне ставлення суб'єктів один до одного така ж безперспективна справа, як загадати прогноз погоди, необхідний на завтра. "Толерантність має природу морального ідеалу, що формується внаслідок історичного відбору правил поведінки і переходить на рівень світоглядних позицій у свідомості суб'єктів взаємодії" [4].

Тільки копітка соціально-виховна, інформаційно-просвітницька робота допоможе процесу формування толерантності. "Експеримент із насильницького впровадження толерантності приречений закінчитись так само сумно, як і експерименти з упровадження ідей гармонії та загального щастя... Саме словосполучення "примусовий мир" є нонсенсом. Людину неможливо змусити бути миролюбивою" [4].

До того ж необхідно акцентувати увагу на тому, що соціально-виховна, інформаційно-просвітницька робота має носити всезагальний характер, усезагально охоплювати соціальних суб'єктів. Якщо в конкретній державі націлювати на толерантність тільки певний регіон А, залишаючи поза увагою в цьому питанні інші регіони (В, С, D), то суспільного блага регіон А ніколи не набуде. Таким чином, якою б регіонально диференційованою не була держава, програму формування толерантності необхідно планомірно виконувати в усіх кутках країни одночасно, корегуючи конкретні плани, програми залежно від специфіки регіону. І якщо регіони В, С, D не будуть готові до сприйняття ідеї толерантності, то насильно змусити їх ставитися толерантно до регіону А ми не зможемо, адже "толерантність - це насамперед компроміс, який включає обопільну готовність до певних поступок, що стає основою мирного співіснування" [4].

Але як розуміти тезу Ю. Габермаса "Толерантність - це політична доброчесність, яка вимагається від громадян ліберального суспільства"? [6, с. 45-53]. Чи не суперечить вислів відомого філософа нашим міркуванням щодо неможливості вимоги толерантності? На нашу думку, у висловлюванні Ю. Габермаса йдеться про нормативно-правове закріплення толерантності.

Поряд із соціально-виховною та інформаційно-просвітницькою роботою необхідно вдосконалювати правову базу в сфері толерантності та посилення відповідальності за порушення цієї універсальної цінності та суспільної норми.

Розглядаючи толерантність як цінність сучасного суспільства з постійними локальними конфліктами, терористичними актами, насиллям, не можна не запитати себе: "Чи в усіх випадках толерантність є безумовним благом? Іншими словами, бажаною є максимальна толерантність чи оптимальна, перевищення міри якої веде вже до всеприйняття, пасивності та мазохізму, що оцінюється вже негативно?" [7, с. 4].

Отже, наступну рису формування толерантності як цінності сучасного суспільства можна сформулювати так: толерантність має певні межі.

Відповідь на це питання звучить із вуст багатьох учених. Так, П. К. Гречко дотримується такої точки зору: "Не можна бути толерантним до тих, хто, посилаючись на плюралізм і ту ж толерантність, своїми судженнями та діями відмовляє людині в праві на життя, підриває основи суспільного ладу, розпалює релігійну та національну ворожнечу" [8].

Ю. Габермас встановлює межі толерантності таким чином: "Нам не потрібно бути толерантними до чужих поглядів та точок зору, коли ми і так до них індивідуентні або навіть усвідомлюємо цінність цього "іншого розуміння" [6, с. 45-53].

А російський психолог Д. А. Леонтьєв вважає ці межі досить динамічними, вбачаючи їх в антиномії змістових елементів толерантності: "Головне для змістовної характеристики толерантного - не те, що воно пов'язане із любов'ю, дружбою, повагою та прийняттям, а те, що воно виключає ненависть, ворожнечу, зневажливність, заперечення" [7, с. 7].

Якщо толерантність не буде мати меж, то вона просто зникне: її перемаже нетолерантність. Ми повинні толерантно ставитися до терористичної групи? Ми не будемо із цих позицій застосовувати силу до цієї терористичної групи? Але вона знищить нас! Нетолерантність перемаже!

Таким чином, із цих міркувань випливає: толерантність - це не всетерпимість; толерантність має свої межі; коли настає крайня точка толерантності, щоб запобігти ефекту точки неповернення, необхідно стати на позицію силового захисту толерантності, пам'ятаючи, що "толерантна позиція є характерною для сильної, зрілої особистості або культури, що має опору в самій собі і не бачить загрози в тому, що інші люди, соціальні групи або культури мають відмінні погляди й цінності; слабку особистість або культуру ця обставина лякає..., з чого виростає інтолерантне ставлення" [8, с. 6]. Сильна особа вважає, наприклад, що може толерантно сприймати факт існування інших релігій, не відмовляючись від свого вибору - конкретної релігії для себе; просто приймаючи на себе відповідальність за свій вибір віри із багатьох варіантів [Там само, с. 8].

Висновки

Ключова позиція в системі демократичних цінностей належить толерантності в силу того, що без неї реалізація основних демократичних норм і цінностей в умовах культурного розмаїття, коли кожен народ повинен, по-перше, усвідомлювати власну культурну традицію й доводити її "конкурентоспроможність" за умов глобалізації, неможлива. При цьому кожен з учасників діалогу культур, заснованому на толерантності, залишається при своїй думці, але обох цей діалог сутнісно збагачує.

Аналіз шляхів практичного втілення в життя толерантного діалогу дає можливість виокремити деякі риси справжньої толерантності. По-перше, головною рисою справжньої толерантності є її активний характер. По-друге, характер упровадження толерантності має бути ненасильницьким, а відбуватися через соціально-виховну, інформаційно-просвітницьку та законотворючу роботу. По-третє, толерантність має певні межі: толерантність - це не всетерпимість; коли настає крайня точка толерантності, необхідно стати на позицію силового захисту толерантності. Бажано, щоб цей силовий захист відбувся суворо в рамках закону, хоча історична практика дає приклади різних шляхів і способів захисту толерантності. Очевидно, що захист толерантності буде результативним, коли він буде адекватним викликам.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Табачковський В. Гуманізм та проблема діалогу культур / В. Табачковський // Філософська думка. Український науково-теоретичний часопис. - 2001. - № 1. - С. 6-25.
2. Монтень М. Опыты. Избранные главы / М. Монтень; [пер. с фр.; сост., вступ. ст. Г. Косикова; примеч. Н. Мавлевич]. - М.: Правда, 1991. - 656 с.
3. Темичева Е. Толерантность как условие существования / Е. Темичева [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://tolerance.fio.ru>.
4. Романчук О. Соціальна толерантність як фактор суспільної свідомості / О. Романчук // Вища школа. - 2004. - № 1. - С. 87-91.
5. Кротков Е. А. Анатомия толерантности: феноменологический анализ / Е. А. Кротков [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.gymnasium99.ru>.
6. Хабермас Ю. Когда мы должны быть толерантными? О конкуренции видений мира, ценностей и теории / Ю. Хабермас // Социол. исслед. - 2006. - № 1 (261). - С. 45-53.
7. Леонтьев Д. А. К операционализации понятия "толерантность" / Д. А. Леонтьев // Вопросы психологии. - 2009. - № 5. - С. 3-16.
8. Гречко П. К. О границах толерантности / П. К. Гречко // Библиотека Гумер [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Article/ogran.php.

S. Drozhzhyna, M. Chernyshova

TOLERANCE FORMATION IN MODERN SOCIETY: AXIOLOGICAL ASPECT

The work presents axiological aspect of tolerance formation under conditions when each culture comprehends its tradition uniqueness and strives to prove its competitiveness under globalization; basic features of tolerance have been outlined as well.

Key words: tolerance, globalization, values.

© С. Дрожжина, М. Чернишова
Надійшла до редакції 17.03.2011

№ 3 (110) березень-квітень 2011 р.